

ԱՐԱՄ ՂԱՆԱԼԱՆՅԱՆԸ՝ «ՍԱՍՆԱ ԾՌԵՐ»
 ՀԵՐՈՍԱՎԵՊԻ ՊԱՏՈՒՄՆԵՐԻ ԳՐԱՌՈՂ
 ԵՎ ՎԵՐԱՄՇԱԿՈՂ

Աննա Պողոսյան*

Հայ դասական բանագիտության խորհրդահայ պատմաշրջանը շարունակող և ուղի հարթող Արամ Ղանալանյանի (1909–1983) բանագիտական գործունեությունը մեծ կարևոր տեղ են գրավում «Սասնա ծոեր» ժողովրդական վեպի պատումների գրառումը, տեքստային վերամշակումը և տարածումը:

1930-ական թվականների սկզբներին Ա. Ղանալանյանը միանում է վիպահավաքչական մեծ շարժմանը, երբ նախապատրաստվում էր «Սասնա ծոերի» գիտական հրատարակությունը: Սկսնակ բանագետը մասնակցել է «Սասունցի Դավիթ» հոբելյանական համահավաք բնագրի կազմման և վիպական վերամշակման աշխատանքներին, որը պատմական մեծ նշանակություն ունեցավ մեր ազգային վեպի թե՛ համազգային և թե՛ միջազգային ճանաչման առումով: Կազմել է հերոսավեպի Դավթի ճյուղի «Դավիթ և Խանդուխտ» մասը, և «Պատիկ Մհեր» ճյուղը:

Ղանալանյանը գրառել է «Սասնա ծոերի» երկու պատում. առաջինը՝ սպարկերտցի Փառիկ Վարդանյանից՝ «Թլոր Դավիթ», մյուս պատումը՝ «Սասունցի Դավիթ» վերնագրով՝ բաշկալեցի Վարդան Վարդանյանից: Այս երկու պատումները գալիս են համարելու Մոկաց և Վանա պատումների մոտիվաշարերը նոր միջադեպերով:

Գնահատելով և արժևորելով նախորդ բանագետների՝ Գ. Սրվանձտյանի, Մ. Աբեղյանի, Հ. Օրբելու, Կ. Մելիք-Օհանջանյանի ավանդը էպոսի հետազոտության հարցում՝ Ա. Ղանալանյանը ևս գրել է մի քանի ուսումնասիրություններ՝ նվիրված մեր ժողովրդական վեպին:

Բանալի բառեր. «Սասնա ծոեր», ժողովրդական վեպ, բանահավաք, վիպասաց, բանահյուսություն, տեքստաբանություն, բանահավաք, տիպաբանություն, վիպական կառույց:

Արամ Ղանալանյանի (1909–1983) գիտական գործունեությունը մեծ հետք է թողել հայ դասական բանագիտության հետագա զարգացման ու առաջընթացի վրա: Յուրացնելով իր նախորդների (Մ. Աբեղյան, Հ. Աճա-

* ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի բանահյուսության տեսության և պատմության բաժնի կրտսեր գիտաշխատող:

ոյան, Գր. Ղափանցյան, Ա. Տերտերյան) հայագիտական ժառանգությունը՝ Ա. Ղանալանյանը իր շուրջ կեսդարյա գիտական գործունեության ընթացքում լուծել է խորհրդահայ շրջանում բանագիտության հարուցած բազմաթիվ պահանջներն ու խնդիրները՝ նպաստելով հայ բանագիտության նոր առաջընթացին և վաստակելով խորհրդահայ բանագիտության «ոսկի-րայի և ուղի հարթողի»¹ պատիվը:

Այն գիտական խնդիրները, որոնք բանագետը լուծել է՝ հենվելով իր ուսուցչի՝ Մ. Աբեղյանի բանագիտական դասական ավանդների վրա, հետևյալներն են.

1. Տեսական հետազոտության է ենթարկել բանահյուսության տեքստաբանության առանձին հարցեր՝ կազմելով բանահյուսական ժանրերի գիտական համահավաք ժողովածուներ («Հայ շինականի աշխատանքային երգեր», «Առածանի», «Ավանդապատում»):

ա) դիտարկել է բանահյուսության տեսության մի շարք խնդիրներ:

2. Հատուկ հետազոտել է հայ նոր գրականության և բանահյուսության միջգիտակարգային կապերն ու փոխառնչությունները:

3. Երկար տարիներ դասավանդելով «Հայ բանահյուսություն» առարկան՝ մշակել է այդ առարկայի բուհական դասընթացը:

4. Զբաղվել է նաև հայագիտության պատմության տարբեր խնդիրների հետազոտությամբ:

5. Գրառել է բանահյուսական տարբեր նյութեր և կազմել բանահյուսական նյութերի մատենագիտություն:

Այս ամենով հանդերձ Ա. Ղանալանյանի բանահավաքչական գործունեության մեջ կարևոր տեղ է գրավում «Սասնա ծռեր» ժողովրդական վեպի պատումների գրառումը, տեքստային վերամշակումը և ժողովրդական լայն խավերին մատչելի դարձնելը: Նա միանում է 1930-ական թվականների սկզբներին առաջացած մեծ վիպահավաքչական շարժմանը, երբ նախապատրաստվում էր «Սասնա ծռերի» գիտական հրատարակությունը: Սկսնակ բանագետը մասնակցել է «Սասունցի Դավիթ» հորեղանական համահավաք բնագրի կազմման և վիպական վերամշակման աշխատանքներին Մ. Աբեղյանի և Գ. Աբովի հետ, որը պատմական մեծ նշանակություն է ունեցել մեր ժողովրդական վեպի՝ թե՛ համագրային և թե՛ միջազգային ճանաչման առումով: Կազմել է հերոսավեպի Դավիթ ճյուղի «Դավիթ և Խանդուխտ» մասը և «Պստիկ Մհեր» ճյուղը:

1933թ. Ղանալանյանը սպարկերտցի Փառիկ Վարդանյանից գրառում է «Սասնա ծռերի» տարբերակներից մեկը՝ «Թլոր Դավիթ» վերնագ-

1 Հարությունյան Ս., Արամ Ղանալանյան. – Ղանալանյան Ա., Դրվագներ հայ բանագիտության պատմության, Երևան, 1985, Հավելված, էջ 211:

րով², իսկ մյուս պատումը՝ 1936 թ.՝ «Սասունցի Դավիթ» վերնագրով, բաշկալեցի Վարդան Վարդանյանից³:

Ժողովրդական վեպի այս երկու պատումները պատկանում են Մուկաց և Վանի ազգագրական շրջաններին: Առաջինը, ինչպես նշվեց, Սպարտկերտի Բազնից գյուղացի Փառիկ Վարդանյանի պատումն է: Անկախ պատումի սեղմությունից (կամ վիպական գործողությունների սեղմությունից)՝ բանասացը մտապահել և վերարտադրել է հին ավանդական տարաբնույթ մոտիվներ և վիպական գծեր, որոնք այլ պատումներում առկա են կամ նույնությամբ, կամ այլափոխված:

Փառիկ Վարդանյանի պատումը թեպետ զուրկ է մոկաց տիպաբանական խմբին բնորոշ ավանդական «ողորմիքի» չափածո երգային նախերգանքից, այնուհանդերձ զուրկ չէ չափածո երգային հատվածներից՝ ուրույն սեղմված-այլափոխված տարբերակով: Ահա հերոսավեպում ավանդական կերպարանք ստացած Մարա Մելիքի գորահավաքը.

«Տը կննպիմ խազար խինգ խարիբ թուխմորու,
Տը կննպիմ խազար խինգ խարիբ սրվտկամորու,
Տը կննպիմ խազար խինգ խարիբ երիտասարդ ջրիել»⁴:

Համեմատենք Մ. Արեղյանի՝ Նախտ Բեռուց գրառած պատումի հետ.

«Թը ժողվիմ խազար խինգ խարիբ խամար
Նորելնիկ մանուկ (էր).
Թը ժողվիմ խազար խինգ խարիբ խամար
Լն թուխ մորու (էր).
Թը ժողվիմ խազար խինգ խարիբ խամար
Լն բեղդար տղա (էր),
Թը ժողվիմ խազար խինգ խարիբ խամար
Սըվտակ մորու (էր)»⁵:

Անկախ իր կրճատված և սեղմված տարբերակից՝ Փառիկի պատումը, ըստ բանահավաքի երգվել է. այն չափածո ոտանավոր է, յամբանապետության կազմությամբ:

Ավանդական, բայց և խիստ ինքնատիպ ոճով է ներկայացված հաջորդ երգային հատվածը, որը բանասացը երգել է մրմնջալով⁶, երբ Դավի-

2 Պատումը տե՛ս «Սասնա ծոեր», հ. Ա, խմբագրեց պրոֆ. դր. Մանուկ Արեղյան, աշխատակցությամբ Կարապետ Մ.-Օհանջանյանի, Երևան, 1936, էջ 815, ԺԸ պատում:

3 Պատումը տե՛ս «Սասնա ծոեր», հ. Բ, մասն երկրորդ, խմբագրեց ակադեմիկոս Մանուկ Արեղյան, աշխատակցությամբ պրոֆեսոր Կարապետ Մ.-Օհանջանյանի, Երևան, 1951, էջ 617, ԻԱ պատում:

4 «Սասնա ծոեր», հ. Ա, էջ 823, ԺԸ պատում:

5 Նույն տեղում, էջ 817:

6 Նույն տեղում: Արամ Ղանալանյանն այստեղ նշել է. «Յերգ ե. յերգում ե մրմնջալով»

թը, հուզված իր անճարությունից, դիմում է Խրատատու Պատավին՝ անչափ հուզիչ ու սրտարուխ.

«Նւն խեր ունին,
Նւն մե՛ր ունին,
Նւն տեր ունին,
Նւն տիրական...
Ա՛խ, մամի՛կ, ինչըխ ենին»⁷:

Ոչ պակաս ուրույն ոճական և գեղարվեստական հնարքով է ներկայացնում Փառիկ Վարդանյանը Խրատատու Պատավի խոսքը ուղղված Դավթին՝ Ձենով Հովհանից գենք ու ձի պահանջելու դրվագում.

Պատա՛վս է կ՛ասի.
— Դավիթ, գընա՛, քո խորոխպեր պոնի,
Տի գետին, ըսա՛ Խորոխպեր,
«Խանն դո՛ւս իմ խոր Չոռկիկ Ջալալին, խանն դո՛ւս.
Խանն դո՛ւս իմ խոր Թուր Կեծակին, խանն դո՛ւս.
Խանն դո՛ւս իմ խոր Գորգ Ռըման, խանն դո՛ւս.
Խանն դո՛ւս իմ խոր Գըլխու Քոթին, խանն դո՛ւս.
Խանն դո՛ւս իմ խոր Միջաց Քաննը, խանն դո՛ւս.
Խանն դո՛ւս իմ խոր Վոտաց Ջըզմեք, խանն դո՛ւս»⁸:

Սա սեղմ, դիպուկ, ժողովրդական ուղիղ ոճական հնարքով, չափածո երգվող լավագույն տարբերակներից մեկն է:

Վիպական կառույցում հանդիպող հայտնի սեղմ և ժողովրդական ոճավորում ստացած պահպանիչ աղոթք-դարձվածքը, այն է՝ Խացն ու գինին, Տեր կենդանին (այլ պատումներում՝ Էն Տեր կենդանին) այս պատումում վերափոխված է՝ Խաց գինին, Աստված՝ կանդանին⁹:

Ուշագրավ է Դավթի և Մերա Մելիքի մենամարտը, երբ սկսվում է մենամարտը, և «Մերամելիք դարբ ըմ եզար», Դավիթը դառնում է ճանճ և մտնում է ձիու քիթը, երկրորդ հարվածի ժամանակ Դավիթը վերափոխվում է մրջյունի և մտնում ձիու «ոտաց սման» մեջ: Երրորդ անգամ դառնում է «մըժիկ» և թաքնվում է ձիու պոչի տակ. այդ կերպ փրկվում (հմնտ. կերպարանափոխությունները հայ ժողովրդական հեքիաթներում):

1936 թ. Ղանալանյանը գրառում է մյուս պատումը՝ «Սասնա Դավիթ» վերնագրով, բաշկալեցի Վարդան Վարդանյանից:

Վարդան Վարդանյանի պատումը բավական ընդարձակ է Փառիկի պատումի համեմատ, որում առկա են ավանդական բազմաթիվ մոտիվ-

7 Նույն տեղում, էջ 824:

8 Նույն տեղում, էջ 825:

9 Նույն տեղում:

ներ: Վեպի պատումների ճնշող մեծամասնության մեջ հիշատակվում է Հալաբա քաղաքը (երկիրը), այստեղ Հալաբը դիտվում է իբրև վիպական գործողության կարևոր կենտրոն: Այս պատումում որք Դավիթը գնում է ծնողների գերեզմանին, բողոքում է իր վիճակից, մեռած ծնողները խորհուրդ են տալիս գնալ Հալաբա քաղաք: Հերոսը գնում է Հալաբա քաղաք, որոնում է հորաքրոջը: Այս պատումում է, որ հորաքույրը հովանավորում է Դավթին: Այնուհետև նկարագրվում են հերոսի ավանդական մանկական չարածնիությունները նոր մոտիվներով, որոնք իրենց մեջ կրում են արխաիկ պատկերացումների հետքեր: Մասնակցում է տեղի երեխաների խաղին, պատուհասում նրանց և արժանանում նրանց ծնողների դժգոհությանը: Հերոսը բռնում է մի աքաղաղ, կաշին ծակում է, աքաղաղի ոսկորը մտնում է Դավթի ձեռքը: Այստեղ է, որ նրան ջուրն են գցում, հետո պատժում, Դավիթը ջրի մեջ հեծնում է հսկա ձկանը, պոչից բռնում և ուզում է հանել գետից, որ հիշեցնում է տիեզերական ձկան հնագույն պատկերացումը¹⁰: Ի վերջո, այստեղ երևում է Դավթի առասպելական ուժը: Եվ այսպես՝ Հալաբա քաղաքը դառնում է Դավթի գործողությունների կամ հերոսական արարքների դրսևորման տեղավայր, որն այլ պատումներում բացակայում է:

Հետաքրքրական է նաև այն, որ Հալաբա քաղաքում գտնվելիս Դավիթը բողոքում է ինքն իրեն, իսկ երբ հայրենի Մասունում էր կռվում երեխաների հետ, փախչում էր Քեռի Թորոսի տունը, որտեղ երևան է գալիս նրա խնամատար գործառույթը:

Բացառիկ հուզիչ է ներկայացված Դավթի և Ձենով Հովհանի հանդիպումը, երբ հերոսը վերադառնում է Մասուն.

Հովան Տնվթին կը կըրկի, կ'իլն, կը պաքի, կը խամփորի,
կը տանի տուն:

— Տն, կնիկ, Տնվիթ եկավ. խորոտ կը պախես, խաթրին
Չըկպչես, խաթըր կ'անես ձիկ, յըմ ախպոր կերեզմընին:¹¹

Ձենով Հովհանը մի քանի աշխատանքի է դնում Դավթին՝ գառնարած, գոմշարած, բայց Դավիթը ամենուրեք դրսևորում է իր ահռելի ուժն ու զորությունը. գելուգազանին ենթարկելով իրեն՝ բերում է Մասուն, գոմեշների մեջքերն է քորում, բայց ամբողջ կաշին շերտ-շերտ դուրս է գալիս, ի վերջո հորեղբայրը որոշում է Դավթին դարձնել որսորդ: Ահա որսորդու-

10 Տիեզերական ձկան մասին պատկերացում է, երբ ձուկը հսկա մարմնով շրջապատել էր երկրագունդը, ինչպես անվադողը հսկա անիվին: Մա տիեզերական կառուցվածքի հնագույն պատկերացում է, այս մասին մանրամասն տե՛ս *Հարությունյան Ս.*, Հայ առասպելաբանություն, Բեյրութ, 2000, էջ 13–18:

11 «Մասնա ծոեր», հատ. Բ, մասն երկրորդ, էջ 630:

թյան ժամանակ է, որ հերոսը բացահայտում է կիսավեր վանքը, հորեղբորից հարցնում է, թե ինչու է քանդված, վերջինս պատասխանում է, թե՛

— Տւն՛վիթ ջան, մենք էս քսան տարի ի կը շինենք,
Դեվեր կը քանդեն, մենք էլ ծեռ քնշիր ենք, էլ չենք շինե»¹²:

Սա հին հավատալիք է, որ դները գոհ են պահանջում, այստեղ, սակայն, օգնության է հասնում քրիստոնեական ծեսը և հզոր զոհաբերմամբ՝ Սուրբ Պատարագով, խափանում չարի ավերածությունները:

Վանքը վերաշինելու համար Դավիթը պահանջում է. «*Խրո՛խպեր, ժողվի մեր հըմենն խալխին*», հորեղբայրը հավանություն է տալիս Դավթի որոշմանը, և սկսում են համաժողովրդական շինարարությունը: Վանքը վերաշինում են, անունը դնում Մարութա Պանցր Աստվածածին, օրհնում են, խնկարկում, պատարագ մատուցում, ծիսական-սրբազան այս արարողություններից հետո գորությունը խաչի տեսքով իջնում է Դավթի թևին, և նա զորանում է երկնային լույսով:

Տարբեր պատումներում հանդիպող մոտիվներ են «հարկահավաքը», ողջ Սասունի մասնակցությամբ ընթացող Մարութա վանքի շինարարությունը, Խրատատու Պատավի խորհրդատվությունը, որոնք առկա են նաև այս պատումում: Խրատատու Պատավի խրատով Դավիթը ձեռք է բերում իր հոր գենք ու սարքը, և Քեռի Թորոսի ու Ձենով Հովհանի օգնությամբ զինավառվում:

Համա Տւն՛վիթ կը խասնի,
Ծիու հնվասար կը պոնի,
Տուս կը խանի կը կապի սան,
Մե խորոճոտ թիմար կ'անի:
Ծենով Հովան կը վագնի,
Կը պիրի Թանք ը Սադաֆին,
Վըրեն կը տընի:
Քեռի Թորոս կը խասնի,
Ձենք ը գրահ կը պիրի,
Հազըր կ'անի:
Խրոխպեր Հովան կը խասնի՝
Միերի շորեր կը պիրի,
Խազըր կ'անի:
Տւն՛վիթ կը խաքնի խոր շորեր:
Յոթ կիտըր պաննպանկ կը տընի քանարի մեջ՝
Նոր կը կապի մեջքը:
Յոթ կիտըր պաննպանկ կը տընի քուտու մեջ՝

12 Նույն տեղում, էջ 631:

Նոր կը տընի գլոխ.
Կը խեծնի ծին Տնվիթ:¹³

Եթե այլ պատումներում ավանդական զինավառման այս հատվածը երգվում է, այստեղ բանահավաքը չի նշում այդ հանգամանքը, սակայն այն չափածո-հանգավոր է, և ինքնատիպ, մանավանդ որ ողջ ժողովուրդն է ներկա գտնվում ծիսական հանդերձավորման այս արարողությանը, աղոթում հերոսի համար, միանում ծեսին և օրհնում. «Ասրված պահի մեր Տնվիթին, որ մե ազարի»։ Քաջալերանքն ու օրհնանքը իր լրումին են հասնում, երբ հորեղբայրը հորդորում է Դավթին քաջ լինել իր մարմնի վրա դաջված խաչի գորությամբ և Մարութա Պանցրիկ Աստվածածնի պահպանությամբ՝

—Տնվիթ, չվախենաս, հնի՛, հիշի քո անվան Մարութա Պանցր
Աստվածածին,
Մըսե խաչ վեր Տնվիթի աջ թևին... :¹⁴

Ինչպես պատումների մեծ մասում, այստեղ ևս ավանդական մոտիվները՝ Մարա Մելիքի խարդավանքները, հոր փորելը, հերոսին հորի մեջ գցելը, Ձենով Հովհանի աստղերով գուշակելը, սպիտակ, կարմիր, սև ձիերին փորձելը, Դավթի ծանր վիճակը, Քուռկիկ Ջալալու օգնությունը, որ, ընկնելով թշամու գորքի մեջ, կոտորում էր, և այլ ավանդական մոտիվներ առկա են՝ հետաքրքիր ոճական և գեղարվեստական լուծումներով։ Խիստ վիպական, սեղմ ձևերի մեջ հետևելով ավանդական պատումների գործողությունների զարգացման ընթացքին կամ մոտիվների ավանդական շարունակությամբ՝ աստիճանաբար ստեղծվում է Դավթի և Մարա Մելիքի մենամարտը՝ դրսևորված ավանդական սյուժետային և գեղարվեստական բացառիկ արտահայտչաձևերով։

Պատումի ավարտին տողատակում բանահավաքը (Ա.Ղանալանյանը) դնում է վիպասանի խոսքերը, որը նա լսել էր իր վարպետից՝ Բնլուից, որից և սովորել էր վեպը.

«Սասնա Տնվիթի դըսեն ասող «խալիվոր» վերջացնելուց հետո ասելիս է եղել. «Խաչ խանեք ծեր իրես, դուդա արեք ասծուն, որ մեր ասկի մեջ Տնվիթ պես մարթեր շատ ըլնեն» (ընդգծումը՝ Ա.Ղ.)¹⁵։

Անկախ այն հանգամանքից, որ ցարդ գրառված է ավելի քան 160 պատում, Ա.Ղանալանյանի՝ Վ.Վարդանյանից գրառած այս տարբերակն ունի մի շարք ուշագրավ հատկանիշներ։ Հալաբա քաղաքը, ծիսական-

13 Նույն տեղում, էջ 635–636:

14 Նույն տեղում, էջ 636:

15 Նույն տեղում, էջ 640:

ավանդական բազմաթիվ գծերը, հնավանդ պատկերացումների վերապրուկները, բանասացի ոճահնարային կամ անհատական ոճային յուրօրինակ դրսևորումները, նաև հաղորդողի (բանասաց) և ընկալողի (բանահավաքի՝ տվյալ դեպքում Ա. Ղանալանյանի) ոճը¹⁶ և այլն, որոնց վերհանումը կարևոր է մեր վեպի էական հատկանիշները հասկանալու համար:

Այս երկու պատումները գալիս են համալրելու Մոկաց և Վանա պատումների մոտիվաշարերը նոր կամ նորոգ միջադեպերով, որոնք կամ ավանդական են, կամ էլ ավանդականի վրա հյուսված մոտիվներ: Այդ պատումները օժտված են գեղարվեստական և տաղաչափական մի շարք հատկանիշներով, որոնք դարձյալ գալիս են ապացուցելու դրանց թե՛ վաղնջականությունը և թե՛ նորամուծությունը:

Պատումների գրառումից, վերամշակումից, համահավաք բնագրի պատրաստման աշխատանքներին մասնակցությունից բացի՝ բանագետը գրում է մեր ժողովրդական վեպին նվիրված մի քանի հետազոտություններ՝ միաժամանակ գնահատելով և արժևորելով նախորդ բանագետների՝ Գ.Սրվանձոյանցի, Մ.Աբեղյանի, Հ.Օրբելու, Կ.Մելիք-Օհանջանյանի՝ էպոսին նվիրված ուսումնասիրությունները¹⁷: Դրանով նրա անունը մեկընդմիջտ կապվում է «Սասնա ծռեր» ժողովրդական վեպի ուսումնասիրության հետ:

Հայ ժողովրդական վեպի հայտնաբերումը կապվում է Սրվանձոյանցի անվան հետ, Ա. Ղանալանյանը կարևորում է հեղինակի՝ վեպի մասին գրած սեղմ, բայց և մեծ արժեք ունեցող առաջաբանը՝ մասնավորապես ընդգծելով նրա «կոռահումը»՝ Միերի կերպարի դիցաբանական խորքերի վերաբերյալ: Նա ծանոթություններ է տալիս «Միերի դռան» մասին, մատնանշում Միերի և Միհրի միջև եղած նմանությունները:

Եթե Սրվանձոյանցը վեպի ծանոթությունների մեջ տալիս էր վեպի գիտական հետազոտության նախնական արդյունքները մեկ պատումի հիման վրա, ապա Աբեղյանի հետազոտություններում արդեն շատանում են տարբերակները (15 պատում): Ա. Ղանալանյանը իրեն յուրահատուկ գուսպ ոճով նախ շեշտում է Աբեղյանի՝ մեծ բանագետ լինելու հանգամանքը, ինչպես նաև այն, որ Աբեղյանի գիտական տեսադաշտում է եղել առաջին հերթին հայ բազմադարյան վիպական բանահյուսությունը, հատկապես մեր ազգային վեպը՝ «Սասնա ծռերը»: Ա. Ղանալանյանը ներկայացնում է Աբեղյանի կատարած վիթխարի աշխատանքը ազգային էպոսի

16 Հաղորդողի և ընկալողի ոճաբանության մասին տե՛ս *Մկրտչյան Ռ.*, Ժամանակակից հայերենի ձևաբանական ոճաբանություն, Երևան, 1992, էջ 16:

17 *Տե՛ս Ղանալանյան Ա.*, Դրվագներ հայ բանագիտության պատմության:

հայտնաբերման, հրատարակման և գիտական հետազոտության բնագավառում: Ընդգծում է հատկապես այն, որ Աբեղյանը դրել է վեպի բնօրրանի հարցը և լուծում տվել՝ ապացուցելով, որ վեպը ստեղծվել է Մասնո միջավայրում, ապա տարածվել է ամբողջ հայության մեջ և դարձել «համազգային վեպ»: Ըստ Աբեղյանի՝ «Մասնա ծոերը» ժողովրդական գեղջկական ստեղծագործություն է: Հաջորդ կարևոր հարցադրումը, որ շեշտում է Ղանալանյանը, հետևյալն է. Աբեղյանը լուծում է վեպի գոյատևման կամ «հնության» հարցը՝ կարծելով, որ այն կատարյալ դյուցազներգություն է և ոչ զուտ պատմական վեպ: Աբեղյանը կարևոր հետևություններ է անում՝ կապված վեպի տեղայնացման և պատմական ատաղձի խնդիրների հետ: «Մասնա ծոերի» ոտանավորի բնույթի և առանձնահատկությունների հարցը դարձյալ մեզանում առաջինը լուծում է Աբեղյանը: «Աբեղյանի մեծ ծառայությունը մեր ժողովրդական վեպի նկատմամբ համակողմանի ուսումնասիրությամբ չի սահմանափակվում, — ընդգծում է Ա. Ղանալանյանը, — Նա խորը գիտակցելով մեր ժողովրդական գանձերից մեկի՝ «Մասնա ծոերի» գաղափարական, գեղագիտական մեծ արժեքը՝ առաջ է քաշել նրա գիտական մշակման անհրաժեշտության խնդիրը»: Աբեղյանի մտահոգությունները ժողովրդական վեպը միջազգային ճանաչման դուրս բերելու խնդիրն էր միտված:

Իսկ ահա Հ. Օրբելին, ըստ Ղանալանյանի, յուրովի է մեկնաբանում էպոսի հետ կապված մի շարք հարցեր, հատկապես նրա բովանդակության և արվեստի առանձնահատկությունները: Նա էպոսի մեջ արտացոլված է տեսնում հայ ժողովրդի տարբեր դարաշրջանների մտածողության աստիճանական զարգացումը արտաքին աշխարհի նկատմամբ: Վիպական կերպարների բնավորության մեջ արտացոլված է գտնում վաղնջական մտածողության հետքեր և հին ու միջնադարյան աշխարհայացքի ընկալումներ՝ բացահայտելով էպոսի՝ իսկապես տարբեր գաղափարական խորքերը: Նշում է նաև Օրբելու ունեցած դերը հայ ժողովրդական վեպի յուրահատկությունները միջազգային վիպական սյուժեների և մոտիվների հետ համեմատության մեջ դնելու գործում:

Գալով իր ուսուցիչ և բարեկամ Կ. Մելիք-Օհանջանյանի կատարած «Մասնա ծոերի» հետազոտություններին՝ կարևորում է այն հանգամանքը, որ Կ. Մելիք-Օհանջանյանը մեզանում առաջինն էր, որ հայտնաբերել ու տպագրել է «Մասունցի Դավիթ» վեպի երկու արժեքավոր պատումներ՝ բուն Մասունի բարբառով: Մինչև այդ՝ գիտությանը ոչ մի պատում հայտնի չէր Մասունի բարբառով¹⁸: Մինչև այդ՝ գիտությանը ոչ մի պատում հայտնի

18 Առաջին պատումը Կ. Մ.-Օհանջանյանը գրի է առել 1932թ. Թալինի շրջանի

չէր վեպի հայրենիք Սասունից: Բացի հիշյալ պատումներից՝ Կ.Մելիք-Օհանջանյանը գրառում է ևս 6 արժեքավոր պատումներ: Մասնակցություն է ունենում նաև ժողովրդական վեպի սկզբնաղբյուր-պատումների գիտական ամբողջական հրատարակության պատրաստման գործին: Մ.Աբեղյանի հետ տարիների ընթացքում հավաքում, դասդասում և խմբագրում է հայ ժողովրդական վեպի տպագիր և անտիպ և նոր գրի առած շուրջ 53 պատումներ: Աբեղյանի հետ պատրաստում է «Սասնա ծռեր» պատումների ներածականը, ապա (1944թ.) «ծռերի» բոլոր պատումների ճյուղագրությունը:

Ճանաչողական առումով ուշագրավ է և խորքային ուսումնասիրության է ենթարկված «Սասունցի Դավիթ. հայ ժողովրդական վեպը» ուսումնասիրությունը¹⁹, (դասախոսություն՝ կարդացված Պետհամալսարանի լեկտորիմում 1938 թ. դեկտեմբերի 18-ին):

«Սասունցի Դավիթը» հայ ժողովրդական հնադարյան հարուստ ու գունեղ վիպական բանահյուսության շողշողուն գոհարն է», — այսպիսի բնորոշումով է սկսվում ուսումնասիրությունը, ապա սկսում վեպի կարևոր խնդիրների քննությունը: «Վեպի ճյուղերի համառոտ բովանդակությունը» ենթավերնագրում նախ քննում է 4 ճյուղերը իրենց բուն ավանդական կառուցվածքով, հասնում պատմական իրադարձություններին, ժողովրդական գաղափարներին, ձգտումներին ու սոցիալական կյանքի գեղարվեստական վերարտադրությանը, շեշտում կենցաղի, սովորույթների ու հավատալիքների բնորոշ գծերը, առանձնացնում վիպական առասպելական մոտիվները: Գիտական այս ուսումնասիրության մեջ Ա. Ղանալանյանը ընդհանրացնում է վեպի երկու կարևոր արժեք՝ «խորը դեմոկրատիզմ և գեղարվեստական բարձր արժեք», որով և «Սասունցի Դավիթը» հանդիսանում է աշխարհիս լավագույն էպոսներից մեկը», — ամփոփում է բանագետը՝ մեր դյուցազնավեպը խտացնելով երկու վիթխարի գաղափարների մեջ:

Էպոսին նվիրված հաջորդ ուսումնասիրությունը ««Սասունցի Դավիթ»». պատմիչների կյանքն ու ստեղծագործությունն» է: Հենվելով նախ Մ.Աբեղյանի, ապա նաև ժամանակի խորհրդային բանագետների ուսում-

Իրինդ գյուղից Սասնա Ճախրկան գյուղի նախկին բնակիչ Քեփի Թամոյից: Տե՛ս «Սասնա ծռեր», հ. Բ, խմբագրեց ակադեմիկոս *Սանուկ Աբեղյան*, աշխատակցությամբ պրոֆեսոր *Կարապետ Մելիք-Օհանջանյանի*, առաջին մաս, Երևան 1944, էջ 153–197, Ե պատում: Երկրորդ պատումը՝ դարձյալ Թալինի շրջանից, Աշակ գյուղի բնակիչ, նախկինում Սասնա Գոմբեր գյուղացի *Առաքել Սարոխանյանից*: Տե՛ս «Սասնա ծռեր», հատ. Բ, առաջին մաս, էջ 199–225, Զ պատում:

19 Ղանալանյան Ա., Սասունցի Դավիթ: Հայ ժողովրդական վեպ, Երևան, 1939:

Նասիրությունների վրա՝ գիտնականը անդրադառնում է վիպասացներին կամ բանասացներին՝ վեր հանելով նրանց ստեղծագործական հատկանիշները, նրանց սոցիալական պատկանելությունը, խառնվածքը, հոգեկերտվածքը, որոնցով և պայմանավորվում է նրանց վիպելու արվեստի էությունը: Սրանով պայմանավորում և առանձնացնում է հատկապես երկու հանգամանք՝ նախ՝ կենդանի գոյատևող վեպի փոփոխությունների կամ ինպրովիզացիաների պատճառի զգալի մասը, ապա՝ նրանց՝ աշխատավորական խավերին պատկանելու հանգամանքը, որով և բացատրվում է մեր ժողովրդական վեպի ռամկական-աշխատավորական ոգին և իդեալները. «Հայ ժողովուրդը իր հնադարյան հարուստ ու գունեղ վիպական բանահյուսությամբ պարտական է իր իսկ ընդերքից, աշխատավորական խավերի ծոցից դուրս եկած ժողովրդական վիպասաններին», — գրում է Ղանալանյանը, և նույն ոգով էլ եզրափակվում է ուսումնասիրությունը Ավ. Իսահակյանի խոսքերով.

«...Վառ հավատով փառքեր
ավանդեցին վորդոց-որդի.
Տեսան շքեղ մեր ապագան,
անընկճելի ազատ ոգին,
Հայրենիքի սիրո համար միշտ
Բարձրացած Թուր-Կայծակին»:²⁰

Ս. Հարությունյանը Ա. Ղանալանյանի ժողովրդական վեպին նվիրված հետազոտությունների առումով միանգամայն ճշգրիտ նկատում է. «Հիշյալ խնդիրների շոշափումը մեր ավանդական վեպի հետազոտության պատմության մեջ բերում է մի նոր թարմ շունչ և իր վրա բևեռում գալիք ուսումնասիրողների ուշադրությունը»²¹:

АРАМ ГАНАЛАНЯН: ЗАПИСЬ И ОБРАБОТКА ВАРИАНТОВ
ГЕРОИЧЕСКОГО ЭПОСА «САСУНСКИЕ УДАЛЬЦЫ»

Анна Погосян

Резюме

В фольклористской деятельности Арама Ганалаяна (1909–1983), продолжателя и новатора классической фольклористики, значительное место занимает запись, обработка текстовых вариантов и распространение народного эпоса «Сасна Црер».

20 «Սասունցի Դավիթ». պատմիչների կյանքն ու ստեղծագործությունը. – «Խորհրդային գրականություն», 1939, թիվ 8–9, էջ 56:

21 *Հարությունյան Ս.*, Ղանալանյան Արամ, էջ 202:

В начале 1930-х гг., во время подготовки научного издания «Сасна Црер», А. Ганалаян присоединился к великому движению собирателей эпоса. Начинаясь фольклорист принимал участие в составлении оригинального юбилейного сборника «Давид Сасунский» и в работах по литературной обработке этого научного материала, что имело большое историческое значение с точки зрения как общенационального, так и международного признания данного национального произведения. Он является составителем частей героического эпоса «Давид и Хандут» и «Детство Мгера».

Ганалаян записал два варианта «Сасна Црер»: первый от Парика Вардана из Спаркерта, второй – «Давид Сасунский» от Вардана Варданыяна из Башкала. Эти два варианта дополняют новыми событиями мотивационные ряды, относящиеся к местностям Мокса и Вана.

Высоко оценивая традиции предшествующих исследователей эпоса Г. Срвандзтяна, М. Абеяна, И. Орбели, К. Мелик-Оганджяна, он, кроме того, выполнил несколько исследований, посвященных армянскому народному эпосу.

Ключевые слова: «Сасна Црер», народный эпос, собиратель, рассказчик, фольклор, текстология, типология, эпическая структура.

ARAM GHANALANYAN: WRITING DOWN
AND EDITING THE VERSIONS OF “SASNA TSRER”
(DAREDEVILS OF SASSOUN) EPIC POEM

Anna Poghosyan

Summary

Aram Ghanalanyan (1909–1983) made great efforts and contribution in Armenian classical folkloristics during Soviet period. In his folkloristic works an important place is given to “Sasna Tsrer” (Daredevils of Sassoun) national epic as he collected different versions of the epic poem, edited them to modern language, and contributed to their dissemination.

In the early 1930’s, when the scientific publishing of “Sasna Tsrer” was underway and Aram Ghanalanyan joined the great movement of epic collection.

Aram Ghanalanyan was a beginner folklorist at that time, however, he took part in making the original version of the full edition of “Sasuntsi Davit” epic which had a significant historical importance on recognition of our national epic nationwide and international level.

He composed “Davit and Khandut” and “Pstik Mher,” parts of Davit’s branch of the epic.

Aram Ghanalanyan penned two versions of “Sasna Tsrer” – one from Parik Vardanyan of Sparkert, which is “Tlor Davit” and the other “Sasuntsi Davit” from Vardan Vardanyan of Bashkal.

These two versions include new incidents, which replenish Mokats and Vana versions of the poem. Influenced by the contribution of previous folklorists, such as Garegin Srvandztyan, Mher Abeghyan, Hovsep Orbeli, and Karo Melik-Ohanjanyan in the analysis of the epic, Aram Ghanalanyan wrote a several research papers on Armenian national epic poem.

Keywords: “Sasna tsrer” national epic, folklorist, narrator, folklore, textology, typology, epic structure.